

УДК 398:82.091+81'37

Оксана Лабащук
(Тернопіль)

ПРОДУКТИВНІСТЬ КАТЕГОРІЇ МОТИВУ ДЛЯ СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУЧАСНОГО НАТАЛЬНОГО НАРАТИВУ

Структурно-семантичне дослідження сучасної усної оповідної творчості дозволяє простежити в розповідях інформантів про власний досвід вагітності та пологів явища схематизму і повторюваності. Ключовим елементом аналізу сучасних натальних наративів може слугувати мотив. Частина мотивів акумулює в собі традиційну фольклорну та міфологічну семантику.

Ключові слова: натальний наратив, усна традиція, мотив, фольклорна семантика, міфологічна семантика.

Структурно-семантическое исследование современного устного повествовательного творчества позволяет проследить в рассказах информантов о персональном опыте беременности и родов явления схематизма и повторяемости. Ключевым элементом анализа современных натальных нарративов может выступать мотив. Часть мотивов аккумулирует традиционную фольклорную и мифологическую семантику.

Ключевые слова: натальный нарратив, устная традиция, мотив, фольклорная семантика, мифологическая семантика.

The structural and semantic study of modern oral narrative tradition permits detecting the things of schematism and recurrence in the individual memories of one's personal experience of pregnancy and childbirth. The motif can be seen as a key element in the analysis of modern natal narratives. Part of the motifs accumulates traditional folkloric and mythological semantics.

Keywords: natal narrative, oral tradition, motif, folkloric semantics, mythological semantics.

Дослідження фольклорної свідомості, тобто ментальної діяльності, можливе лише за результатами цієї діяльності. Усний текст, записаний на електронному носії інформації та розшифрований

згідно з правилами транскрипції, можна вважати одиницею, що відображає певні ментальні конструкції й одночасно може бути використана для проведення фольклористичного аналізу. Матеріалом для на-

шого дослідження є розповіді жінок про їхній особистий досвід вагітності та пологів, записані в 2006–2012 роках на території Західної України під час наративного інтерв'ю (здебільшого в м. Тернополі та Тернопільській області). Опитанням було охоплено дещо більше ніж 500 жінок. На позначення цих розповідей ми використаємо термін **натальний наратив**.

На підставі записаного й проаналізованого матеріалу постало питання щодо побутування традиційних фольклорних та міфологічних уявлень про материнство, вагітність, пологи, новонароджену дитину в середовищі сучасних жінок. Такий ракурс є цікавим для фольклориста з двох причин. По-перше, досвід вагітності та пологів для сучасної жінки – це досвід переживання *rites de passage*. Наголосимо, що йдеться не про ритуалізовану, ігрову ситуацію, а саме про ритуал [1], де випробування відбуваються не «нібито», а насправді, де невміння і незнання загрожують не лише здоров'ю, а й життю матері та новонародженої дитини. По-друге, ми маємо можливість побачити вплив традиційних фольклорних та міфологічних мотивів на сучасну усну традицію розповідати про народження власної дитини.

Для проведення дослідження ми обрали одиницю аналізу, яка могла б виявитися релевантною для опису як традиційних фольклорних текстів, так і сучасного натального дискурсу. Такою універсальною одиницею є **мотив**, оскільки він відповідає одразу декільком критеріям: становить семантично неподільну єдність, є образною відповіддю на явища дійсності, може слугувати ядром для розгортання в сюжетний текст [3; 5; 7]. О. Кузьменко зазначає: «Мотив належить до вузлових категорій художньої організації фольклорного твору (тексту, сюжету), а у ширшому розумінні – фольклору як феномену культури» [3, с. 251]. Наукова традиція, що спирається на дихотомічні ідеї структурної лінгвістики, започаткованої Ф. де Соссюром, дозволяє використовувати мотив одночасно як одиницю інваріантну, та таку, що має фабульні варіанти. На думку багатьох сучасних дослідників, мотив сьогодні є ключовою одиницею для фольклористичних класифікаційних схем [3; 5; 7; 8].

Серед досліджуваного матеріалу міститься ряд мотивів, які широко використовуються у жіночих розповідях про вагіт-

ність та пологи: *вагітній жінці сниться сон про майбутнє її дитини, народження особливої дитини супроводжують незвичайні природні явища, новонароджене немовля проявляє риси богатиря, новонароджене немовля проявляє риси «низького» героя, мати впізнає своє новонароджене немовля.*

Розглянемо мотив *вагітній жінці сниться сон про майбутнє її дитини*: *Сниться мені Матір Божа – така постать в платті такому гарному, тільки я знаю, що то – Матінка Божа. І вона мені каже, що ти, каже, ніби вагітна, і ти скоро народиш дитину. І що в тебе буде дівчинка, і та дитина буде дуже гарною, дуже доброю до людей, і ти з нею будеш зустрічати старість, вона для тебе буде найближча (ЛРЕ).*

Віщий сон вагітної жінки – відомий у традиційній культурі мотив. Давньогрецькі автори повідомляють про сон вагітної Парісом Гекуби, якій наснилося, що вона народила смолоскип, від якого загорілася Троя. Римська легенда, пов'язана з народженням Вергілія, розповідає: «За переказом Светонія, його [Вергілія. – О. Л.] матері під час вагітності приснилося, що вона народила лаврову гілку, яка, доторкнувшись до землі, одразу пустила корені і виросла у гарне дерево з численними плодами і квітами» [2].

Схожий сюжет знаходимо в розповіді про народження Фудзіварано Каматарі, засновника роду Фудзіварів, які, починаючи з VIII ст., були найвпливовішою аристократичною династією Японії. Вагітній матері Каматарі наснився сон, що «з її черева виросла гліцинія, яка покрила собою всю Японію» [6, с. 10]. Таким чином, ще в архаїчних культурах існувало підкріплене певними наративами уявлення про те, що вагітна жінка бачить віщі сни, які обов'язково збуваються.

Зауважимо, що в текстах, які репрезентують різноманітні міфологічні традиції та традиційну культуру, «знаком незвичайності новонароджених дітей були надприродні – як вважали – явища, що знаменували їх появу на світ» (бурі, землетруси, виверження вулканів) [9, с. 52]. Звісно, буря чи землетрус не супроводжують народження кожної дитини, однак цікаво, що стійким мотивом натального наративу є розповідь матерів про те, яка погода була за вікном у момент народження їхніх дітей.

Пам'ятаю: так лежу і дивлюсі в вікно. Дивлюсі: такий сильний, сильний дощ і вітер, погода була така не дуже добра, а я собі така лежу щаслива і мені так легко, легко і так добре, добре було (РОП).

Я лежала в післяпологовій палаті, і, незважаючи на серпень місяць, був страшенний холод. За вікном шуміла гроза (СОГ).

Коли він родився, була дуже похмура погода... Навіть дивувалася, чому так, тому що цілий тиждень до цього, до дев'ятого числа, до дев'ятого вересня... було тепло, сонячно, а тут саме в цей день і зразу погода змінилася: одразу пішов невеличкий дощ, хмари затягнули небо, вітерець був (АКВ).

Деякі жінки пригадують як значимий момент дуже гарну погоду в момент народження дитини, що відповідало їхньому піднесеному настрою:

Лежала я в роддомі на столі і дивилася через вікно, там вже закінчувався дощик, так, пам'ятаю, золоте листячко з крапельками дощу виблискувало на сонці, погода на дворі чудова (МОА).

Ну й лежу, а вже так гарно-гарно світліє, бо то червень місяць, вже такий гарний-гарний ранок червневий, сонце таке, ну так аж-аж, такий приємний-приємний такий ранок (ШГП).

Польський етнолог Є. Новіна-Срочинська зазначає, що для «святих дітей» властиво з'являтися на світ в особливий, сакральний відмічений час, зокрема опівночі або на світанку, або ж під час великих свят [9]. У нашому матеріалі знаходимо суголосні мотиви. Так, жінка, світогляд якої зорієнтований на традиційну культуру, підкреслює особливий час народження дітей у великі релігійні свята:

Мої діти породилися обидвоє в великі свята. Маєш, Юля на Зелену суботу, а Тарас – в другий, в Світлий понеділок (СОВ).

Жінки, які є носіями модерної культури, знаходять іншу символіку для того, щоб підкреслити унікальність часу народження дитини:

Прекрасна пора, лі-і-і-то. Я бажаю, щоб всі влітку родили, бо ми за два тижня похрестили і з дитиною вийшли на вулицю і гуля-а-али <піднесено> (ЗАС).

Але сама, сама радість в тому, що моя дочка родилася в саму мою улюблену пору року, осінню. Я дуже люблю осінь,

я сама родилася в листопаді... Ну, як я вже осінь, моя улюблена пора року, і для мене дуже от важливо було чогось, не знаю, прокинутись на другий день зранку в палаті і виглянути в вікно. Тоді якось так було, якась погода така холодна, дощ падав, але багато листя було, і от, я і так люблю осінь... (СНВ).

...моя Настя народилася в шостій годині дня. Головне, що не вночі... Я чогось дуже боялася родити вночі. Сама не знаю, чого. Певно, боялася, чи зможуть лікарі зорієнтуватися, ну, чи взагалі захочуть вставати, якщо що. Може, б я й сама зрозуміла, що вже почалося. Але мене лякав сам факт ночі. Я взагалі боюсь темноти... (ШЛВ).

Розглянемо, у який спосіб експліковані в натальному наративі інші мотиви, наприклад мотив новонароджене немовля проявляє риси богатиря. Судячи з матеріалу – це найбільш експонований мотив, який використовують матері, розповідаючи про свою першу зустріч із власною дитиною.

Але вже Владіка привезли, він, канєшно, в мене богатир. В мене в палаті дві жіночки родили дівочок, вони такі малюсечки були, такі мініатюрні, мама могла їй під пашку взяти і лежати. А мені Владіка привезли, він такий... щоки аж тако звисали <показує>. І пам'ятаю, що так лежав посередині, дві дівчинки і він посередині – кавалєр. Медсестра заходить, і каже: «О, бач, як: тре чотири кілограма родити, то хоч видно його» (АТО).

На нашу думку, мотив немовляти-богатиря – це приклад безпосереднього впливу богатирського епосу на поширену серед сучасних матерів традицію розповідати про народження власної дитини. Одним із клішованих виразів, що досі вживають для характеристики новонародженого хлопчика, є «голова колгоспу». Така назва, хоча є відголоском колишньої радянської епохи, однак свідчить про прагнення вирізнити свою дитину з-поміж інших новонароджених, показати його силу, фізичне здоров'я, а також спрогнозувати високий соціальний статус у майбутньому.

Дитина вийшла, лікар був здивований, бо розраховував на... А дитину зважили, було три вісімсот п'ятдесят. Він каже: «І куда він в тебе вліз? І на яких харчах лікарняних він так поправився за місяць

часу? Ну, не знаю. Буде голова колгоспу!» <Сміється> (ЖІІ).

Ну, а про сина <сміється>, то в нас: «Народила голову колгоспу», народився 4 кілограми 200 грам. «Приймай голову колгоспу» – в тому розумінні, що він такий великий (СОО).

На думку Є. Новіни-Срочинської, розповіді про народження дітей, що супроводжувалося незвичайними явищами, стосуються лише «магічних» дітей: «Чи зацікавлення міфічними дітьми – це в реальності зацікавлення дитиною? Думаю інакше. Міфи (також казки і легенди) говорять мовою символу, алегорії, метафори. Свята дитина і святе дитинство – це швидше алегорія початку, символічний образ, що вказує на героя в майбутньому... Найважливішим тут є “час початку”, з якого усе виникає і визначає майбутнє. Дорослість святих дітей – це метафоричний спосіб на перехід від несвідомості і безпорадності, що характеризує звичайну дитину» [9, с. 59]. Аналіз семантики натального нарративу, а саме мотивів, пов'язаних із народженням і першими днями життя немовляти, засвідчує не лише наявність традиції розповідати про свою дитину як про унікальну, а й те, що тексти про «немовлят міфічних» безпосередньо вплинули на кшталтування сучасної усної традиції.

Цікавішими, з погляду фольклористики, є приклади розповідей про новонароджену дитину як про «низького» героя (мотив новонароджене немовля проявляє риси «низького» героя). Докладно це питання вивчав Є. Мелетинський, зазначаючи, що чарівна казка знає два типи героя – «богатир» і «низький» герой [4]. Образ останнього – поширений у світовому казковому фольклорі. Такий образ характерний для міфологічних оповідей, християнських легенд. Образ героя, «що не подає надій», характеризується фізичною непривабливістю, неестетичністю: він малий на зріст, брудний, лисий, запаршивлений або вкритий коростою [4, с. 191–193]. Однак сенс перетворень у чарівній казці заключається в тому, що «в ході розвитку сюжету все “низьке”, непривабливе навколо героя і в ньому самому перетворюється у високе...» [4, с. 211]. Порівняймо викладені положення із натальним нарративом:

Ой, Боже, скажу вам чесно, коли я побачила свою першу дитину, я перелякалася. Яке воно страшне, синє, нещасне! Ну,

коли я його, її помила, перебрала, коли запеленала, притиснула коло себе і побачила, які в неї гарні мої карі очка, я обалділа, яка вона красива просто є (ДММ).

Коли я подивилася на чоловіка, то він стояв з якимось страхом, дивився на дитину, потім тихенько сказав: «А чого вона така страшна?» Мені стало навіть трошки обідно. Але нашу донечку гарно одягнули, запеленали в конверт і вона стала, як ангелик (МОА).

А друга дитина то така була худенька, така червона. Віра в мене була, ноги чеператі, маленька така. Ну, така, одним словом, страшенька (КМВ).

У монографії Є. Мелетинського знаходимо слушне судження про естетику подібних розповідей: «Тимчасове добровільне перебування героя у низькому статусі <...> цілком зрозуміле з естетичної точки зору: воно дає можливість виразити відносність, тимчасовий, зовнішній характер низького стану героя, підкреслити “високу” сутність героя, показати контраст між “низькою” видимістю та “високою” сутністю [4].

Широко побутує серед сучасних українських жінок мотив *мати впізнає своє новонароджене немовля* (реалізація мотивфемі *мати доводить свою «справжність»*).

Поприносила раз медсестра дітей гондувати. Дала і мені. Я дивлюся, щось не так: дитина чось не хоче їсти, пхенькає, груди не бере. Я придивляюся – не моє. Кличу медсестру і кажу, що то не моя дитина. А та до мене з таким фуком: «А я ти де другу візьму? Більше нема. Я всі роздала!» І пішла з палати. Я розвиваю дитину, а то хлопчик. Плачу, бо дитину мені вкрали. А сусідка моя, що зразу так біля мене лежала, так тішиться, бо малий нарешті почав їсти добре, а то не хотів груди брати, кусав; медсестри сварилися, що дитина голодна вічно. Я з плачем йду до кожної жінки, прошу би ми показали дітей, бо то не моє. Дивлюся, а тебе дали сусідці мої (КМІ).

Значить, про діток ще розкажу, на вигляд ніби дітки всі однакові, але коли ти вже один раз потримаєш на ручках, один разочок вже свою дитинку, ти її ні з ким не спутаєш... І, пам'ятаю, от якраз в шість годин ранку медсестра привела на такій каталочці діток, і дала сусідчину дитину мені, а її дала мою, а я дивлюся і кажу: «То не моя дитина!» (ЛОА).

Мотив страху підміни власної дитини можна розглядати як суголосний до відомого в неказковій прозі мотиву підміненних немовлят. Підміну, за традиційними фольклорними уявленнями, здійснює нечиста сила, забираючи людську дитину, а на її місці залишаючи свою. Таке «підмінча» має незвичайний вигляд, увесь час кричить, багато їсть, але не росте.

Мотив страху, що твою дитину підмінили, має ще одну цікаву реалізацію: мати повинна впізнати свою дитину з-поміж інших таких самих немовлят, керуючись лише власним материнським інстинктом. Мотив загубленої і віднайденої дитини відомий епічній традиції ще з часів античності. Очевидно, у цьому випадку ми маємо справу з сучасною реалізацією доволі архаїчного мотиву. Варіант, утілення якого ми спостерігаємо в натальному наративі, має найближчі відповідники в чарівній казці, зокрема в сюжеті «Хитра наука» № 325 АА, у якому батько повинен упізнати свого сина з-поміж інших, подібних до нього, істот.

Після випуски з роддому, чоловік переїз мене до дитячої лікарні. Мене привели в палату, де було четверо ліжечок з дітками. Сказали: «Ану, пізнай свою дочку». І моє материнське відчуття не підвело мене. Роздивившись дітей, я впізнала свою донечку. Всі дуже здивувалися (МОА).

І коли він лежав вже в палаті для новонароджених, я весь час чула його голос, чула, як він кричить, і чула... Тамару я не розрізняла, а його відрізняла. Я туди прихожу: «Це мій кричить?» – «Да, це Ваш кричить» (ПІМ).

А та кімната якраз була навпроти нас, коридор був... двері повідкривані, коридор, і ми чули, коли діти плачуть. І ми так відчували, котре чиє плаче (ФММ).

Отже, структурно-семантичне дослідження натального наративу дозволяє виокремити в ньому ряд мотивів, які повторюються у розповідях жінок про вагітність і пологи. Ці мотиви мають зв'язок із фольклорними, міфологічними та ранньолітературними текстами, у яких описується народження надзвичайних немовлят: майбутніх героїв, засновників міст, аристократичних династій, видатних поетів. У традиційних фольклорних та міфологічних мотивах сучасні жінки шукають семантичні моде-

лі для омовлення власного світовідчуття і світопереживання, пов'язаного з народженням дитини. Появу на світ дитини жінка сприймає як подію надзвичайної ваги, тож вона бачить віщі сни про майбутнє власної дитини, народжує в особливий час незвичайне немовля, яке одразу проявляє риси богатиря чи «низького» героя, доводить своє право бути матір'ю, упізнаючи своє немовля з-поміж інших дітей.

Література

1. Белоусова Е. А. Представления и верования, связанные с рождением ребенка: современная городская культура : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. культурологии : 24.00.01 / Е. А. Белоусова. – М., 1999. – 16 с.
2. Вергілій Публій Марон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
3. Кузьменко О. Соціально-побутові пісні українців Молдови (особливості поетики) // Традиційна культура діаспори : зб. наук. пр. – Одеса : Вид-во КП ОМД, 2012. – С. 242–262.
4. Мелетинский Е. М. Герой волшебной сказки: Происхождение образа / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького, Ин-т востоковедения. – М. : Изд-во вост. лит., 1958. – 264 с.
5. Неклюдов С. Ю. Мотив и текст // Язык культуры: семантика и грамматика / отв. ред. С. М. Толстая. – М. : Индрик, 2004. – С. 236–247.
6. Окунісі С. Порівняльне дослідження японської культури // Народна творчість та етнографія. – 2009. – № 1. – С. 8–14.
7. Силантьев И. В. Теория мотива в отечественном литературоведении и фольклористике: очерк историографии. – Новосибирск : Издательство ИДМИ, 1999. – 104 с.
8. Ярмоленко Н. Український усний героїчний епос – динаміка традиції. – К. ; Черкаси : КНУ ім. Шевченка, Видавництво Чибаненко Ю. А., 2010. – 552 с.
9. Nowina-Sroczyńska E. Przezroczone ramiona ojca: Studium etnologiczne o magicznych dzieciach. – Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1997. – 212 s.

Список інформаторів

АКВ – Артим Катерина Володимирівна, 1988 р. н. Записано Костецькою Валентиною Зіновіївною 20 листопада 2011 року в смт Гусятин Чемеровецького р-ну Хмельницької обл.
АТО – Албул Тетяна Олегівна, 1984 р. н. Записано Муляр Ліною Олександрівною 22 жовтня 2011 року в м. Тернополі.

ДММ – Дончак Марія Михайлівна, 1971 р. н. Записано Савчук Ольгою Михайлівною 15 травня 2011 року в м. Тернополі.

ЖПІ – Жарінова Ірина Ігорівна, 1978 р. н. Записано Водяною Юлією Ігорівною 15 листопада 2011 року в м. Тернополі.

ЗАС – Зимницька Алла Степанівна, 1967 р. н. Записано Зимницькою Оленою Геннадіївною 14 травня 2011 року в м. Тернополі.

КМВ – Кміть Марія Василівна, 1961 р. н. Записано Кміть Іриною Михайлівною 18 жовтня 2009 року в с. Шибалин Бережанського р-ну Тернопільської обл.

КМІ – Когут Марія Іванівна, 1965 р. н. Записано Когут Марією Іванівною 14 травня 2011 року в с. Мартинівка Бучацького р-ну Тернопільської обл.

ЛОА – Лотоцька Оксана Ананіївна, 1974 р. н. Записано Лотоцькою Олесею 20 листопада 2011 року в м. Тернополі.

ЛРС – Лагошняк Ростислава Євгенівна, 1943 р. н. Записано Лабащук Оксаною Василівною 15 січня 2010 року в м. Тернополі.

МОА – Майданюк Ольга Антонівна, 1974 р. н. Записано Майданюк Уляною Олегівною 27 листопада 2011 року в с. Городниця Гусятинського р-ну Тернопільської обл.

ПІМ – Пижик Ілона Миколаївна, 1969 р. н. Записано Лабащук Оксаною Василівною 8 листопада 2008 року в м. Тернополі.

СНВ – Сава Наталя Василівна, 1986 р. н. Записано Крищук Іванною Петрівною 11 травня 2011 року в м. Тернополі.

СОВ – Сорока Олександра Василівна, 1966 р. н. Записано Гавриляк Юлією Василівною 9 березня 2012 року в с. Малий Говилів Тербовлянського р-ну Тернопільської обл.

СОГ – Старко Оксана Геронімівна, 1967 р. н. Записано Старко Катериною Ярославівною 26 листопада 2009 року в с. Великі Гаї Тернопільської області.

СОО – Страшнюк Оксана Олександрівна, 1968 р. н. Записано Страшнюк Вікторією Олександрівною 16 травня 2011 року в с. Манчин Волочиського р-ну Хмельницької обл.

РОП – Рутка Ольга Павлівна, 1969 р. н. Записано Руткою Оксаною Мирославівною 11 березня 2012 року в с. Ліщанці Бучацького р-ну Тернопільської обл.

ФММ – Федора Марія Михайлівна, 1963 р. н. Записано Федорою Надією Михайлівною 18 листопада 2011 року в смт Перегінське Рожнятівського р-ну Івано-Франківської обл.

ШГП – Шміло Галина Петрівна, 1970 р. н. Записано Шміло Марією Володимирівною 20 листопада 2011 року в смт Козова Тернопільської обл.

ШЛВ – Штокайло Лілія Василівна, 1988 р. н. Записано Лошнів Наталею Ярославівною 30 березня 2012 року в с. Турівка Підволочиського р-ну Тернопільської обл.